

УДК 338.124.4:336.71

О. Буряк

ВНЕСОК ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ВЧЕНИХ У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ

Досліджено внесок зарубіжних та вітчизняних вчених у розвиток теорії банківських криз. Розглянуто вчення І. Фішера, К. Маркса, М. Фрідмана щодо банківських криз, а також головні ідеї Дж. Кейнса щодо проблеми появи і розвитку банківських криз. Окреслено науковий доробок М. Туган-Барановського, який дає підстави розглядати проблеми банківських криз із позиції його кон'юнктурної теорії грошей та інноваційності теорії циклічних криз. Наведено думку прихильника грошової теорії походження економічних циклів і представника негрошових доктрин Л. Мізеса. Досліджено погляди Г. Хаберлер про значення грошових факторів в економічному циклі.

Ключові слова: банківські кризи, кон'юнктура теорії грошей, інноваційність теорії циклічних криз, економічні цикли, грошові фактори банківського управління.

Майже всім країнам світу притаманні кризові явища в економіці. Криза є важливим природнім інструментом саморегуляції ринку, який забезпечує встановлення рівноваги тієї системи, яка потерпіла значних зрушень.

На банківську систему за останні роки суттєво вплинула економічна нестабільність. У результаті такого впливу банківська система опинилася в несприятливому фінансовому становищі. Проблеми банківських криз у світовому та локальному масштабах поки не знайшли остаточного вирішення, тому дослідження внеску зарубіжних та вітчизняних вчених у розвиток теорії банківських криз є актуальною темою для наукових розробок.

Питання, які стосуються внеску зарубіжних та вітчизняних вчених у розвиток теорії банківських криз досліджували такі вчені, як В. Кузьменко [1], М. Туган-Барановський [2], М. Фридмен [3], Г. Хаберлер [4], О. Барановський [5], В. Коваленко [6], А. Сузгин [7], С. Реверчук [8], О. Галушак [9], О. Чуб [10], І. Юдина [11], А. Степаненко [12] та інших.

Метою статті є дослідження внеску зарубіжних та вітчизняних вчених у розвиток теорії банківських криз.

К. Жюглар, який представляв економічну школу меркантилізму був одним із перших вчених, хто спробував виявити закономірність настання кризових явищ. Досліджуючи економічні процеси в розвинутих країнах світу, вчений довів те, що теорія циклічності розвитку економіки є цілком обґрунтованою. Він констатував, що економіка має етапи розвитку, які завжди завершуються етапом падінням. Також він розглядав депресію як обов'язковий результат посилення дисбалансів етапу зростання економіки і в цьому сенсі процвітання розглядав як причину депресії.

Дослідженнями циклічності економічної системи приблизно в цей же період займалися такі науковці, як: В. Парето, В. Девонс, Р. Макдональд, Т. Веблен, Т. Уільямс, К. Каутський, Ж. Лескюр, А. Афталъон, М. Ленуар, А. Шпитгоф, К. Віксель, Парвус А. Гельфанд, які визначили, що ринкова кон'юнктура може мати довгострокові цикли, які в ХІХ ст. не були описані в жодній праці.

Ян ван Гельдерен вперше висунув припущення про наявність довгострокових економічних циклів, які охоплюють усі аспекти відтворювального процесу і є цілком самостійним явищем [13].

Згодом американські вчені Дж. Кітчин та В. Крам вперше охарактеризували короткострокові цикли тривалістю 2–4 роки. Пізніше їх назвали циклами Кітчена.

М. Кондратьєв, своєю чергою, визначив сутність довгих циклів, які також отримали назву “довгих хвиль Кондратьєва”.

Значний внесок у розвиток теорії циклів зробив А. Шпітгоф, який вперше пояснив природу циклічності економіки та одним із перших зробив спробу проведення економічного прогнозування. Вчений виявив, що першими ознаками настання криз є перенакопичення капіталу та зниження зарплати працівників. Також він довів, що розширення капіталоутворення призводить до насичення ринку капіталом.

У розвиток теорії банківських криз значний внесок зробили деякі видатні, зарубіжні і вітчизняні економісти. Заслужують уваги вчення про банківські кризи І. Фішера, який вважає, якщо ЦБ контролює пропозицію грошей, то бізнес-цикли відходять у минуле [14].

Вчений зазначав, що не потрібно ототожнювати причини появи грошових (банківських криз) із їх симптомами [15]. На його думку, усунення причин криз потребує “радикального, настирливого й тривалого впливу”.

Поняття “стабільні ціни” також належить І. Фішеру, який в 30-х рр. ХХ ст. дійшов висновку про необхідність повного контролю над грошовою політикою з метою проведення успішної стабілізаційної політики.

Також І. Фішер підтримав меморандум групи чиказьких професорів про стовідсоткове покриття банківських рахунків, яке забезпечить контроль за рухом грошової маси. І. Фішер видав книгу “Стовідсоткові гроші”, головною ідеєю якої є те, що з метою недопущення банківських криз кожен комерційний банк має бути зобов’язаний покривати надання кредитів клієнтам стовідсотковим валютним забезпеченням відповідних сум в ЦБ або його кредитами.

На основі останньої світової фінансової кризи, появу якої значною мірою зумовили спекулятивні мотиви, слушним є висновок І. Фішера: “... в теперішній час всі контракти, які укладаються в грошах, в дійсності носять такий же спекулятивний характер, як і продажі на майбутнє, і є фактично тільки особливим видом таких угод на майбутнє” [16].

Доцільно зазначити, що І. Фішер під кризами розуміє “призупинку зростання цін” [17].

Вчений стверджує, що “помилки користування позиками понад міру в минулому змушували нещасні жертви цих помилок позичати ще більше, щоб зберегти свою спроможність. Це є ще та спеціальна неформальність, яка характеризує період кризи. Позики потрібні для того, щоб продовжити старі борги або щоб заплатити ці борги шляхом створення нових. Причина вимог на позики полягає не у можливості нових розміщень капіталу, а в існуванні зобов’язань, пов’язаних зі старими (і невдалими) розміщеннями його. Проблема полягає в тому, як виплутатися із забруднень, створених минулими зобов’язаннями. Це проблема ліквідації” [18]. Важливе значення має положення І. Фішера стосовно того, що “криза – це спад, який характеризується банкрутством” [19]. Інакше кажучи, банкрутство банків – це ознака банківської кризи.

Також І. Фішер зазначав, що “ніякий банк не може уникнути банкрутства, якщо значний відсоток держателів його банкнот і вкладників одночасно потребують готівкового платежу” [20].

Своєю чергою головні ідеї Дж. М. Кейнса щодо проблеми появи і розвитку банківських криз можна окреслити такими його міркуваннями: “Економічний цикл краще всього розглядати як явище, зумовлене циклічними змінами граничної ефективності капіталу...” [21]. Вчений під циклічним рухом розуміє “такий розвиток економічної

системи, наприклад, в сторону підйому, при якому сили, що зумовлюють його, накопичуються та посилюють одна одну, але потім слабшають, поки в певний момент не замінюються силами що діють у протилежному напрямі” [22]. Криза – це “явище ... та раптової та різкої заміни підвищувальної тенденції на знижувальну ...” [23].

На тему кризового банківництва заслуговують уваги деякі міркування К. Маркса у його праці “Капітал” [24], а саме:

1. “Банківська система за своєю формальною організацією і централізацією, є найбільш майстерний і досконалий витвір, до якого взагалі приходять капіталістичний спосіб виробництва” [25].

2. “Банківська справа забирає з рук приватних капіталістів і лихварів розподіл капіталу як особливе підприємство, як суспільну функцію. Але завдяки цьому банк і кредит стають водночас і наймогутнішим засобом, що виводить капіталістичне виробництво за його межі, і є однією з наймогутніших підйом криз і шахрайства” [26].

3. “В період кризи не вистачає засобів платежу. Незручне і безглузде банківське законодавство ... може посилити цю кризу. Але ніяке банківське законодавство не може усунути кризи” [27]. У цьому міркуванні Маркс наголошував, що економічні кризи, зокрема банківські, є не суб’єктивними, а закономірно об’єктивними.

Науковий доробок М. Туган-Барановського дає підстави розглядати проблеми банківських криз із позиції його кон’юнктурної теорії грошей та інноваційності теорії циклічних криз.

Вчений розглядає кредит “обставиною, що підсилює ... кризи” [28]. Автор стверджує, що капіталістичне виробництво неминуче призводить до утворення вільних капіталів, що поміщаються на деякий час у банки.

Також у своїй праці “Основи політичної економії” М. Туган-Барановський описує механізм розвитку банківської кризи і привертає увагу до історичних фактів в еволюції банківської системи, які пізніше австрійська школа (Л. Мізес та його учні) використали для пояснення капіталістичного циклу і появи економічних криз. Йдеться про те, що перші банки були винятково “грошовими банками”, тобто кредитних операцій проводити не мали права, бо повинні були зберігати у недоторканості у своїх підвалах передану їм їхніми клієнтами дзвінку монету. Він стверджує, що вони не тільки не платили процентів по вкладах (якими не мали права користуватися), а, навпаки, вимагали щорічних відсотків зі своїх клієнтів за виконання їх доручень за проведення за їх рахунок платежів. Зрештою майже всі ці початкові грошові банки розпалися, тому що “не могли втекти від спокуси скористатися дзвінкою монетою, яка лежала в їх коморах для кредитних операцій на користь держави, виявлення яких вело до втрати довір’я до банку і його ліквідації” [29].

М. Туган-Барановський виокремив і пояснив появу кредитних банків, тобто сучасних банків. Він пише: “першим банком сучасного типу був Англійський банк, заснований у 1694 р. за проектом Петерсона. Петерсон виходив із тих міркувань, що банки, які були до цього часу, володіли великою кількістю дзвінкої монети, що лежала у них зовсім нерухомо, оскільки монета ця не вимагалась зворотньо вкладниками; між тим банки могли б користуватися цією монетою без шкоди для вкладника, з метою кредиту. Англійський банк поставив собі, таким чином, кредитну мету, на противагу попереднім грошовим банкам” [30].

Описуючи наукові новаторства М. Туган-Барановського, С. Злупко відзначив, що “у сучасній йому економічній науці не існувало загальноприйнятої теорії цінності грошей, натомість є дві теорії, що конкурують між собою: кількісна і товарна. Критично розглядаючи ці теорії учений зазначив вади і переваги кожної із них, а тому запропонував власну теорію цінності грошей, яку він називає кон’юнктурною” [31].

М. Туган-Барановський стверджував, що “цінність грошей може значною мірою змінюватись абсолютно незалежно від зміни кількості грошей у народному господарстві. Головну причину треба шукати у фазах промислових циклів [32].

На думку М. Туган-Барановського, цінність грошей – це позасвідомий, стихійний продукт загальної кон’юнктури товарного ринку. І причина зміни цінності грошей (йдеться про металеві гроші) майже ніколи не є наслідком зміни кількості грошей у народному господарстві.

Ці думки мають значення для удосконалення теорії антикризового банківництва, адже держава може впливати на цінність грошей. М. Туган-Барановський наголошував на важливій ролі ЦБ держави, який має у своєму розпорядженні величезні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а загальнодержавними інтересами. Видатний вчений пропонував, що “для економічної науки висувається на перший план нове завдання великого практичного значення – виробити основи національної державної політики” [33].

Прихильником грошової теорії походження економічних циклів і представником негрошових докрин пояснення економічного циклу був Л. Мізес.

Вчений зазначав, що “було би помилкою дивитися на кредитну експансію тільки як спосіб державного втручання в ринок. Це зумовлено тим, що інструменти, які не мають покриття, появляються на світ в якості засобу державної політики, а по “ходу нормального розвитку банківської справи”.

М. Фрідман у праці “Програма грошової стабілізації” висунув рекомендацію: “Вимагати від банків при прийманні депозитів, створити резерви, еквівалентні 100% їх зобов’язань по депозитах” [34]. Однак пізніше він від цієї ідеї відмовився. Водночас вчений стверджував, що існуюча в США банківська система часткового резервування має два основних недоліки [35]:

- вона передбачає широке втручання уряду в кредитну та інвестиційну діяльність, яку доцільно залишити ринку;

- рішення держателів грошей про форму, в якій вони хочуть їх тримати, і банків про структуру своїх активів мають схильність впливати на суму, яку вони тримають, що породжує нестабільність системи часткового резервування.

Тему банківських криз вчений повертається у праці “Капіталізм і свобода” [36]. Він стверджує, що “фінансові кризи 1873, 1884, 1890 та 1893 рр., що йшли слідом одна за одною, здійснили з боку ділового світу та банків хвилю вимог щодо проведення банківської реформи. Паніка 1907 р., коли банки дружньо відмовилися видавати гроші з депозитних рахунків на першу вимогу, нарешті перетворила невдоволення фінансовою системою на рішуче наполягання державного втручання. В результаті було створено Державну резервну систему” [37].

М. Фрідман дійшов висновку, що “різниця у рівні економічної стабільності ... насправді може бути пояснена різницею між монетарними режимами” [38]. Науковець чітко бачив зв’язок між “характером зменшення економічної активності і серією банківських банкрутств”, які “призвели до масових набігів” на банки, тобто до спроб вкладників зняти гроші з рахунків”. Епідемія ці перекидалася з одного району країни на інший і сягнула своєї кульмінації 11 грудня 1911 р., коли збанкрутував Банк Сполучених Штатів. Цей крах вирішальним чином вплинув на розгортання подій не тільки тому, що банк, який тримав у вигляді депозитів понад 200 млн дол., був одним із найбільших у країні, а ще й тому, що, хоча він і був звичайним комерційним банком, назва його багатьом людям в Америці і за кордоном давала підстави вважати його якимсь офіційним банком” [39].

М. Фрідман узагальнює, що до жовтня 1930 р. у США не було жодних ознак для виникнення банківської кризи. Хоча, уже майже стало зрозуміло, що ФРС доцільно було поводитися інакше і не можна було допустити зменшення грошової маси майже на 3% від серпня 1929 р. до жовтня 1930 р. (у минулому грошова маса настільки істотно падала тільки в періоди найсильніших спадів економічної активності). Отже, якщо міркувати з огляду минулого, то це буде помилкою.

Після жовтня 1930 р. “кризи ліквідності почали впливати на американську економіку одна за одною. М. Фрідман писав: “хвиля банківських крахів тимчасово спадала, але потім накочувалася з тією самою силою, позаяк кілька гучних банкрутств та інші події знову підривали довіру до банківської системи, викликаючи нову серію “набігів”. Останні мали велике значення й не тільки через банківські крахи, скільки через їхній вплив на обсяг грошової маси” [40].

Вчений також наголошує на тому, що за “банківської системи, заснованої на часткових резервах, банк ... не забезпечує кожен долар депозитів реальним долларом, чи його еквівалентом. Ось тому термін “депозит” настільки оманливий” [41].

Будь-яка масована спроба з боку власників отримати свої гроші повинна призвести до зменшення загальної грошової маси, окрім тих випадків, коли існує якийсь спосіб створити додатковий запас готівки, а банки мають можливість якимось чином її отримати. В іншому випадку один банк, намагаючись задовільнити своїх клієнтів, почне тиснути на інші банки, намагаючись повернення запозичень, продавати інвестиції аби відкликати свої вклади, – а ті банки, своєю чергою, стануть тиснути на треті банки тощо. “Якщо не переривати цей порочний цикл, він розгалужуватиметься все більшою мірою того, як спроби банків вишукати готівку занижують вартість цінних паперів, роблять неплатоспроможними банки, які за інших умов міцно трималися би на ногах, підривають довіру вкладників і весь цикл розпочинається наново” [42].

Доцільно зазначити, що за цього М. Фрідман виправдовував тимчасову призупинку видачі грошей готівкою, оскільки цей захід “розривав щорічний цикл” і “запобігав подальшому розповсюдженню епідемії, не давав банкрутству кількох банків обтяжувати інші та не призводив до краху банків, у всіх інших аспектах цілком здорових” [43].

На думку М. Фрідмана, до банківського краху в 1930–1932 рр. призвела помилкова монетарна політика ФРС, яка “провалила цей іспит жалюгідним чином”, оскільки не забезпечила вкладників необхідною кількістю готівки, “якби вона пішла назустріч банкам, то вдалось би припинити банкрутства й уникнути обвалу” [44].

Досліджував значення грошових факторів в економічному циклі Г. Хаберлер. Він дійшов до таких висновків:

– якби під час депресії можна було уникнути ... масових вилучень вкладів, відсутності довіри до фінансових установ, то такі катастрофічні різкі спади, як у 30-х рр. ХХ ст. були би виключені [45];

– “якби вдалося відвернути інфляційні та спекулятивні надмірності в період циклічного розширення ділової активності, то циклічна нестійкість була б помірною” [46].

Висновки

Отже, аналіз теоретичних і практичних ідей видатних зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів на тему виникнення, розгортання і подолання банківських криз дає підстави зробити висновок про їх актуальність і значущість як для активізації теоретичних досліджень, так і для розробки практичних рекомендацій у царині антикризового банківського управління.

Література

1. Кузьменко В. П. Инновационная теория экономических циклов и прогнозирование общественного развития / В. П. Кузьменко // Инвестиционная политика в регионе [Текст]. — 1992. — С. 221—235.
2. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії [Текст] / М. І. Туган-Барановський ; наук. ред., авт. передм. і вступ. статті С. М. Злупко. — Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. — 628 с.
3. Фридмен М. Основы монетаризма [Текст] / Милтон Фридмен ; пер. с англ. ; под науч. ред. Д. А. Козлова. — М. : ТЕИС, 2002. — 175 с.
4. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: Теоретический анализ циклических колебаний [Текст] / Готфрид Хаберлер ; пер. с англ. О. Г. Клесмент, Н. М. Осадчей, Р. Х. Хафизовой. — Челябинск : Социум, 2008. — 402 с.
5. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання [Текст] : монографія / О. І. Барановський. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 754 с.
6. Коваленко В. В. Банківська криза та інструменти антикризового управління [Текст] / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 2 (92). — С. 144—150.
7. Суэтин А. А. Финансовая экономика: подъем, стабильность, спад [Текст] / А. А. Суэтин. — М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2011. — 256 с.
8. Реверчук С. К. Сутність, причини та наслідки банківських криз / С. К. Реверчук, О. В. Галуцак // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки [Текст]. — 2009. — № 15. — С. 107—111.
9. Там само. — С. 107—111.
10. Чуб О. Банківські проблеми у глобальному середовищі [Текст] / О. Чуб // Банківська справа. — 2011. — № 1. — С. 89—94.
11. Юдина И. Н. Банковская система в развивающихся экономиках. Опыт становления, развития и кризиса [Текст] : монография / И. Н. Юдина. — М. : ИЦРИОР; НИЦ ИНФРА-М, 2013. — 351 с.
12. Степаненко А. І. Управління банківською системою України у стратегії економічного зростання [Текст] : монографія / А. І. Степаненко. — К. : УБС НБУ, 2010. — 319 с.
13. Кузьменко В. П. Инновационная теория экономических циклов и прогнозирование общественного развития... — С. 221—235.
14. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность [Текст] : трактат по экономической теории [Текст] / Людвиг фон Мизес ; пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. — М. : ОАО “НПО “Экономика”, 2000. — 878 с.
15. Фишер И. Покупательная сила денег [Текст] / И. Фишер ; сост., вступ. статья М. К. Бункина, А. М. Семенов. — М. : Дело, 2001. — 320 с.
16. Там же. — 320 с.
17. Там же. — 320 с.
18. Там же. — 320 с.
19. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность... — 878 с.
20. Фишер И. Покупательная сила денег... — 320 с.
21. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей [Текст] : реферат-дайджест / Дж. М. Кейнс. — К. : АУБ, 1999. — 190 с.
22. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность... — 878 с.
23. Там же. — 878 с.

24. Маркс К. Капітал [Текст] / К. Маркс. — К. : Політвидав України, 1982. — 932 с.
25. Там само. — 932 с.
26. Там само. — 932 с.
27. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії... — 628 с.
28. Там само. — 628 с.
29. Там само. — 628 с.
30. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность... — 878 с.
31. Там само. — 878 с.
32. Туган-барановський М. І. Паперові гроші та метал [Текст] / М. І. Туган-барановський. — К. : КНЕУ, 2004. — 200 с.
33. Там само. — 200 с.
34. Фридмен М. Основы монетаризма [Текст] / Милтон Фридмен ; пер. с англ. ; под науч. ред. Д. А. Козлова. — М. : ТЕИС, 2002. — 175 с.
35. Там же. — 175 с.
36. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность... — 878 с.
37. Мільтон Фрідмен. Капіталізм і свобода [Текст] / Мільтон Фрідмен ; пер. з англ. — К. : Діх і літера, 2010. — 320 с.
38. Там само. — 320 с.
39. Там само. — 320 с.
40. Там само. — 320 с.
41. Там само. — 320 с.
42. Там само. — 320 с.
43. Там само. — 320 с.
44. Там само. — 320 с.
45. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: Теоретический анализ циклических колебаний [Текст] / Готфрид Хаберлер ; пер. с англ. О. Г. Клесмент, Н. М. Осадчей, Р. Х. Хафизовой. — Челябинск : Социум, 2008. — 402 с.
46. Там же. — 402 с.

O. Buriak

A CONTRIBUTION OF FOREIGN AND DOMESTIC SCIENTISTS INTO THE DEVELOPMENT OF THEORY OF BANKING CRISES

The contribution of foreign and national scientists into the development of theory of banking crises is studied. The works of I. Fisher, K. Marx, M. Friedman as to bank crises as well as main ideas of J. Keynes as to the problem of appearance and development of bank crises are considered. The scientific research of M. Tuhán-Baranovskyi, which allows us to examine problems of bank crises from the position of conjuncture monetary theory and innovativeness of theory of cyclical crises, is outlined. The point of view of L. Mises, the supporter of the monetary theory of origin of economic cycles and representative of nonmonetary doctrines, is presented. The views of G. Haberler as to the importance of monetary factors in the economic cycle are explored.

Key words: bank crises, conjuncture monetary theory, innovativeness of theory of cyclical crises, economic cycles, monetary factors of bank management.